

О. О. ПРОКОПОВА

№УДК 94(47) «1861-1909»

НАУКОВЕ ЖИТТЯ ТА АРХІВНО-МУЗЕЙНА ІНФРАСТРУКТУРА МОСКВИ У 1860-Х – 1900-Х РР. У СПОГАДАХ ГРАФА С. Д. ШЕРЕМЕТЄВА.

На матеріалі воспоминаний російського державного і общественного діяча, історика-археографа і мецената графа С. Д. Шереметева (1844-1918) розглядаються особливості освітлення і трактовки мемуаристом «науково-історическої життя» пореформеної Москви, а також оцінює характеристики основних феноменів архівно-музейної інфраструктури «второї столиці» в загальному контексті його крайнє консервативної мировозренческої позиції.

Ключевые слова: граф С. Д. Шереметев, мемуары, пореформенный, Москва, научная жизнь, инфраструктура, архив, музей, научно-историческая периодика, «Русский архив».

На матеріалі споминів російського державного і суспільного діяча, історика-археографа і мецената графа С. Д. Шереметева (1844-1918) розглядаються особливості висвітлення і трактовки мемуаристом «науково-історичного життя» пореформеної Москви, а також оцінює характеристики основних феноменів архівно-музейної інфраструктури «другої столиці» у загальному контексті його крайнє консервативної світоглядної позиції.

Ключові слова: граф С. Д. Шереметєв, мемуари, пореформений, Москва, наукове життя, інфраструктура, архів, музей, науково-історична періодика, «Русский архив».

On the material of the Russian statesman, historian-archeographer and patron S. D. Sheremetev's (1844-1918) memoires the «scientific historical life» of the post-reform Moscow in the treatment of the memoirist is considered. His characteristics of the main phenomena of the archive and museum infrastructure of the «second capital» in the general context of his very conservative outlook are analyzed.

Key words: Earl S. D. Sheremetev, memoirs, the post-reform period, Moscow, academic life, infrastructure, archive, museum, scientific and historical periodicals, «Russian Archive».

Висвітлення і наукове осмислення різноманітної практичної діяльності, суспільно-політичних поглядів та багатой мемуарної спадщини відомого державного і громадського діяча, історика-археографа і мецената графа С. Д. Шереметева (1844-1918) в новітній російській історіографії почалося відносно недавно - на початку 1990-х рр., тобто на заключному етапі так званої «перебудови». Цілком зрозуміло, що в радянській період постать аристократа-царедворця, ультраконсерватора-

«абсолютиста» за своїми ідейними переконаннями, С. Д. Шереметева була практично повністю табуована з ідейних міркувань як предмет «окремого», спеціального науково-історичного дослідження. Його ім'я могло епізодично з'являтися лише в узагальнюючих працях з історії російської історичної науки та археографії, а також - в ролі суцільно «негативного персонажу» - в монографічних дослідженнях з соціально-політичної історії Росії другої половини XIX – початку XX ст.

«Першою ластівкою» історіографічної традиції, безпосередньо присвяченої постаті Сергія Дмитровича, стала оглядова науково-популярна (навіть, в певній мірі, науково-літературна) стаття А. І. Алексєєвої «На достоинствах нравственных, а не на силе...», опублікована в «перебудовчому» журналі «Человек» (1991, №6). Ця публікація містить в собі стислий напів-белетристичний огляд життєвого шляху і різноманітної діяльності нашого героя, причому особлива увага приділяється його особистому життю і ранньому етапу біографії. Окрім зазначеного нами напів-белетристичного стилю, статті А. І. Алексєєвої у повній мірі притаманний яскраво виражений апологетичний підхід до постаті С. Д. Шеремєєва, тому до її оцінок і висновків треба ставитися з критичною обережністю.

Найактивнішим і найбільш авторитетним сучасним дослідником життя і діяльності, а також літературно-мемуарної та ідейної спадщини графа С. Д. Шеремєєва можна вважати московського історика-архівіста Л. І. Шохіна, автора цікавої джерелознавчо-біографічної розвідки «Дневниковые записи С. Д. Шеремєєва о С. Ю. Витте» в журналі «Отечественная история» (1998, №2). Саме Л. І. Шохін підготував до друку монументальну публікацію основного масиву шеремєєвських спогадів під назвою «Мемуары графа С. Д. Шеремєєва» (М., 2001). Його розлога вступна стаття до цього видання, яка має певні потенційні риси монографічної праці, до теперішнього часу залишається найповнішим фаховим джерелознавчим та археографічним дослідженням мемуарної творчості та суспільно-політичних поглядів нашого героя. Зазначене видання містить всі, без виключення, мемуари і праці графа С. Д. Шеремєєва, які зберігаються в Російському державному архіві давніх актів, і являє собою перше видання мемуарної трилогії про суспільне життя Петербурга і Москви та про правління Олександра III і про його оточення.

Граф Сергій Дмитрович Шеремєєв, виходець з давнього і знаменитого аристократичного роду, народився у 1848 р. Він отримав блискучу домашню освіту. У 1863 р., закінчивши Пажеський корпус, С. Д. Шеремєєв вступив на службу корнетом у Кавалергардський полк. У 1874 р. він отримав чин полковника; брав участь у бойових діях під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Згодом С. Д. Шеремєєв став почесним мировим суддею Подільського і Звенигородського повітів Московської губернії. З 1885 до 1890 року він обирався московським губернським предводителем дворянства. У 1897 р. був призначений членом Особливої наради у справах дворянського стану, а у травні 1900 р. став членом Державної ради Російської імперії. У 1904 р. С. Д. Шеремєєв отримав чин обер-егермейстера Височайшого Двору [1, с. 136].

Граф С. Д. Шеремєєв посідав високе становище при імператорському дворі, був близький до імператора Олександра III і його сім'ї. Окрім того, він був кавалером цілої низки вищих російських орденів: Святого Станіслава, Святої Анни, Святого Володимира 1-го ступеня, Святого Олександра Невського та багатьох інших. У наш час спеціалістам з російської історіографії С. Д. Шеремєєв відомий насамперед як історик, автор численних робіт, починаючи із вивчення Углицької слідчої справи 1591 р. про вбивство царевича Дмитра Івановича і закінчуючи описом збережених станом на початок ХХ ст. старовинних монастирів і дворянських садиб. Він також набув відомості як голова Товариства любителів стародавньої писемності (з 1888 р.) і Товариства ревнителів російської історичної освіти в пам'ять імператора Олександра III (з 1895 р.), Імператорської Археографічної комісії (з 1900 р.), Комітету піклування про російський іконопис (з 1901 р.). Під його редакцією вийшли у світ двадцять дві книги неперіодичного збірника, органа «Общества ревнителей русского исторического

просвещения в память императора Александра III» «Старина и новизна» і безліч інших видань [3, с. 303-304].

Сергій Дмитрович був високоосвіченою людиною. З юних років він плекав любов до історії Російської держави, багато уваги приділяв вивченню садибної культури і побуту. У творчому доробку С. Д. Шереметєва - понад 200 наукових і науково-популярних праць: «Князь Павел Петрович Вяземский. Воспоминания. 1868-1888» (СПб., 1888); «Остафьево» (СПб., 1889); «Бородино» (СПб., 1891); «Михайловское» (М., 1906) та ін.

Задля об'єктивного сприйняття особистості та державно-громадської діяльності С. Д. Шереметєва необхідно звернутися до трьохтомних спогадів видатного російського державного діяча Сергія Юлійовича Вітте (1849-1915), який дав вкрай упереджену, однобічну характеристику С. Д. Шереметєва: «Архиконсерватори реакционер, но человек с «зайчиком в голове»; бывший предводитель московского дворянства, в молодости адъютант императора Александра III, ныне первый чин двора, особо близкий [? – О. П.] к императрице Марии Федоровне» [5, с. 149]. Разом з тим С. Ю. Вітте визнає: «Я и моя жена были в очень хороших отношениях с графом С. Д. Шереметевым, ныне обер-егермейстером и молчальником-членом Государственного совета, бывшим когда-то кавалергардом и адъютантом цесаревича Александра Александровича (будущего императора Александра III). Я с ним особенно сблизился через Сипягина [министр внутренних дел – О. П.], который был женат на сестре жены Шереметева (княжне Вяземской, дочери поэта). Когда был министром финансов, то, конечно, Шереметев обращался ко мне с различными просьбами. После смерти (убийства) Сипягина это событие еще более сблизило семейство графа Шереметева с моим и меня с графом Шереметевым. Я, как и все знакомые графа, знал, что он человек не совсем нормальный, человек с т.н. зайчиком,

но все считали его за человека благороднейшего, рыцаря» [5, с. 149]. Водночас, виставляючи С. Д. Шереметєва у комічному вигляді, С. Ю. Вітте називає його стовпом двірцевої камарильї, чорносотенцем і навіть ставить під сумнів щирість його переконань [5, с. 149].

Цілком очевидно, що граф С. Д. Шереметєв не міг бути солідарний з першим «конституційним» прем'єр-міністром щодо темпів і обсягу здійснюваних з ініціативи і за участі останнього докорінних перетворень державного устрою Імперії, перш за все – із введенням думського «представництва». «Отказ считается с общественным мнением, свойственный Александру III, Шереметев называл единственно правильной принципиальной позицией и осуждал П. Д. Святополк-Мирского и Витте за стремление к популярности ценой политических уступок», - констатує Л. І. Шохін [5, с. 150]. У С. Д. Шереметєва посилювалися сумніви щодо С. Ю. Вітте і поступово сформувався погляд на нього як на ворога дворянства. Очевидно, С. Ю. Вітте, із свого боку, зрозумів, що Шереметєв не такий й вже «простак», і, у свою чергу, віддалявся від нього [5, с. 150].

За висловом С. Д. Шереметєва, рідна для нього ультраконсервативна «старая русская партия» була «не в авантаже», але в критичну хвилину Микола II намагався на неї спертися, як Олександр II на М. Н. Муравйова в 1863 р. [5, с. 150]. Пізніше С. Д. Шереметєв в основному втратив вплив при дворі і усамітнівся в маєтку Михайлівському у Подільському повіті, звідки зрідка виїжджав до Москви і Петербургу, у свій будинок на Фонтанці. Перед революцією 1917 р. старий і хворий Шереметєв, остаточно розчарований в Миколі II, відійшов від політики, залишаючись номінально членом Державної ради і першим чином двору, що стояв майже врівень з міністрами. 4 грудня 1918 С. Д. Шереметєв помер від гангренни ніг і був похований в Москві на кладовищі Новоспаського монастиря.

Мемуари С. Д. Шереметєва становлять велику цінність для дослідника наукового

(науково-гуманітарного) життя Москви у 1860-х – 1900-х рр.. У підготовчих матеріалах до спогадів про петербурзьке суспільство 1860-х рр., розпочатих в 1888 р., С. Д. Шереметєв зазначає: «Как очевидец я могу дать показания только с 1863 года, т. е. с года производства в офицеры, и с небольшими перерывами до 1868 года, т. е. до свадьбы. Хотя во мне не было ничего светского, но я из любопытства довольно много выезжал и в продолжение нескольких зим был необходимой принадлежностью великосветских увеселений Петербурга» [4, с. 7]. Втім, його мемуари далеко виходять за межі «великосвітських веселощів». Характеристики державних і громадських діячів, членів імператорської родини і придворних, імператора Олександра II та імператриці Марії Олександрівни не втратили свіжості сприйняття і містять важливі спостереження та факти. Хронологія описуваних подій не завжди укладається в позначені вузькі рамки 1863-1868 рр. До 1892 року, коли С. Д. Шереметєв займався «петербурзькими» спогадами, відноситься задум аналогічних мемуарів за період його перебування на посаді московського губернського предводителя дворянства («Московское общество конца 80-х годов»). Граф С. Д. Шереметєв був у рівній мірі пов'язаний з обома столицями - Петербургом і Москвою. «Чтобы яснее понять, в какой обстановке пришлось мне действовать и в каком очутился я обществе, необходимо уяснить себе это общество Москвы конца 80-х годов, - зазначав мемуарист. - Это были обломки старого дворянского общества Москвы, уже опутанные и со всех сторон обойденные новыми, недавно народившимися, но уже крепко засевшими в Москве элементами пореформенного времени» [4, с. 7].

У РДАДА (м. Москва) зберігається машинописний текст «московських» мемуарів під назвою «Недавняя и современная Москва (Москва вчера и сегодня)» [4, с. 9]. Перша частина обгорнута в тверду обкладинку, друга частина підшита

до справи. На останній сторінці написано: «Продолжение впредь», - але закінчення немає, рукопис потрапив до архіву в робочому стані [4, с. 9]. Крім машинопису з авторською правкою наявна його власноручна чернетка. Це також змушує припускати, що передбачалося продовження роботи над рукописом (зазвичай чернетки не зберігались). Відмовившись від початкового наміру зобразити московське суспільство 1880-х років, С. Д. Шереметєв збирався написати брошуру «Современная Москва», але врешті-решт поєднав обидва задуми. Вичікуючи більш сприятливих умов для видання, автор не поспішав надавати рукопису завершену форму і піддати її остаточному редагуванню [4, с. 10].

Викриваючи вади сучасного йому суспільства, С. Д. Шереметєв зображував чиновників-бюрократів, честолюбних політиканів, декадентство інтелігентів і їх заступників-меценатів, але вважав за можливе подолання цих негативних тенденцій, незважаючи на розчарування від своєї діяльності на чолі предводителя московського дворянства. Однак у суспільному розвитку і в біографії самого С. Д. Шереметєва після 1909 р. не відбулося значних позитивних змін. Напевно, саме тому мемуарна трилогія залишилася незавершеною [4, с. 10]. Її заключна частина має назву «Император Александр III».

Останній варіант спогадів не має дати, але в первісному варіанті позначені місце і час написання (Москва, жовтень 1915 р.) з ініціалами Г. С. Ш. 14 (граф С. Д. Шереметєв зазвичай так підписував свої роботи) [4, с. 11]. Судячи з окремих зауважень, вкраплених в доопрацьований текст, С. Д. Шереметєв дописував мемуари після Лютневої революції 1917 р., коли його усунули від всіх справ. Він був твердо переконаний, що при Олександрі III революція в Росії була б неможлива, і що цар-миротворець не допустив би втягування країни в безглузду світову війну [4, с. 10].

«Московскому старожилу дозволено задуматься над судьбами родного города. За последние годы в нем происходит что-то недоброе и даже зловещее» - писал С. Д. Шереметев на початку розповіді про Москву (серпень 1909) [4, с. 300]. Мемуари являють собою важливе історичне джерело завдяки тому, що в них містяться достовірні факти з наукового життя та відомості щодо архівно-музейної інфраструктури Москви. С. Д. Шереметев звертається до важливих проблем пореформеної дійсності міста та висвітлює, з власної, вкрай суб'єктивної точки зору, тодішні суспільні реалії.

Торкаючись предмету нашого безпосереднього наукового інтересу - архівно-музейної інфраструктури тодішньої Москви, С. Д. Шереметев розповідає про Російське Історичне товариство при Московському університеті, Московське Археологічне товариство та інші важливі феномени «науково-історичного життя» другої столиці.

«Когда-то в Москве процветало и выросло старейшее Русское Историческое общество при Императорском Московском университете, - назначав С. Д. Шереметев. - Оно издавало «Временник» и позднее «Чтения». Из одних его изданий можно бы составить целую библиотеку. Славные, незабвенные имена встречались как деятели этого почтенного общества, ранее других призывавшего к познанию самого себя, своей страны, своего исторического прошлого. Оно пережило многие трудные годы и доселе существует. Душою его много лет был Профессор Бодянский» [4, с. 310]. С. Д. Шереметев подає у своїй оповіді багато важливих відомостей щодо цього товариства, описує його голів, характеризує видавничу діяльність та еволюцію поглядів його членів. Наприклад, діяльність видатного історика В. О. Ключевського він оцінював наступним чином: «Председателем Общества древностей за последнее десятилетие был известный Профессор Ключевский... Это лицо, достаточно проявившееся и, в сущности, оставшееся между двух стульев.

Дарования свои он отдал на служение кадетам и кадетствующим, к коим себя причисляет, а в 1905 г. он [был – О. П.] небезучастен, в союзе с Витте, в водворении нашей quasi-конституции.. Не ему, конечно, держать стяг своих предшественников, но Общ. Истор. и Древн. [так у С. Д. Шереметева – О. П.] и его демократизация (старейшего исторического общества) пошли быстрым ходом. Лишь за последнее время, после ухода его, заметно некоторое оживление, при наличии неудобного, мелочного, но все же работающего Белокурова» [4, с. 311].

С. Д. Шереметев торкнувся також іншої важливої історико-наукової проблеми – обставин заснування і подальшого функціонування Історичного музею в Москві, який являє собою найбільший національний історичний музей Росії. Його величезні фонди репрезентують історію і культуру багатонаціональної Російської держави з найдавніших часів до наших днів. Музей був заснований в 1872 р. з ініціативи громадськості. Початок його зібранню поклали матеріали історичного і севастопольського відділів Політехнічної виставки 1872 р. у Москві. «Из молодых учреждений — Исторический музей, задуманный Цесаревичем Александром Александровичем и с трудом, благодаря оппозиции сверху, доведенный им до конца, - назначав С. Д. Шереметев. - Мысль была — повторить Копенгагенский Розенборг, где каждая зала соответствует известному веку» [4, с. 311]. У січні 1873 р. були затверджені «Общие положения музея», в яких сформульована основна його мета - «служить наглядной историей». С. Д. Шереметев докладно розповідає про всі проблеми існування цієї молоді, але потужної музейної інституції: «Хранитель этого замечательного музея В. Worsae [І. Я. Ворсо – О. П.], известный ученый, был человек близкий и сочувственный Цесаревичу. Дело было поручено генерал-адъютанту Зеленому, которому все было не до того... Он ввел недобросовестного Чепелевского, много напутавшего, пока

дело не было передано Графу Уварову, который думал только о доисторических временах; каменные бабы очутились там же, где устраивали Севастопольский музей! Но времена изменились, и в музей был привлечен Забелин, имя которого и заслуги были громки. Недостаток средств лишил и это учреждение возможности издавать свой сборник, хозяйство было затруднительно, и так продолжалось до конца царствования Императора Александра II. Жаль также, что при постройке грузного здания музея пришлось сломать действительно древнее здание, приписываемое временам Бориса Годунова. Долгое время залы оставались незаконченными и пустыми, процветали только «бабы» да Севастопольский отдел... Жаль, что не сумели как следует поддержать это дело, подвергавшееся строгой критике и даже глумлению, ибо находили, что создание такого музея было совершенно лишнее» [4, с. 311-312].

С. Д. Шереметев не обійшов своєю увагою і Московське археологічне товариство, утворене в Москві в 1860-і роки. За словами мемуариста, «московское Археологическое общество, благодаря энергии и любви к делу Графа А. С. Уварова процветало долго и помещалось в историческом доме на Берсеневке, бывшем доме Малюты Скуратова. Это был своего рода умственный центр, и при графе Уварове были добрые сотрудники, вроде Румянцева и др.» [4, с. 312].

Важливою частиною архіво-музейної інфраструктури Москви були історичні архіви: Московський архів Міністерства юстиції та Московський головний архів Міністерства закордонних справ. С. Д. Шереметев у своїх мемуарах приділив особливу увагу керівникам (завідувачам) цих інституцій: «Московский архив Министерства юстиции, ныне сосредоточенный на Девичьем поле, находился под заведыванием Нила Попова, человека вполне подготовленного и знатока архивного дела, автора книги о Татищеве и др.... То был человек, внушавший к себе сочувствие

и уважение, подчиненными любимый и занимавший в Москве определенное почетное положение. Кончина его имела последствием случайное назначение археолога Самоквасова, вполне чуждого архивному делу, человека, сомнительного великого и характера вздорного и тяжелого. И в этой области совершилась перемена к худшему, и ежегодники, выходившие при Н. Попове, хотя и продолжались, но уже не в прежнем порядке. Тем не менее Архив Министерства юстиции находился и находится сравнительно в лучшем положении, чем другие архивы, как например Архив Министерства Императорского Двора, хотя и находившийся долгое время в руках Есипова, автора многих интересных исследований по материалам ему вверенного архива. Он знал свое дело и интересовался им, издавал свои труды, всегда полные интереса, хотя лично и не был человеком приветливым и привлекательным. Иго помощником в Москве был позднее Гр. [граф – О. П.] Сальяс [Салиас – О. П.] де Турнемир... И здесь наступил застой, не прерывающийся до наших дней. Все в руках, но ничем не сумели воспользоваться. И здесь падение...» [4, с. 312-313].

Щодо Московського головного архіву Міністерства іноземних справ, то С. Д. Шереметев надає не менш суб'єктивні і упереджені характеристики всім особисто відомим йому керівникам цієї надпотужної науково-відомчої інституції: «Это учреждение, хорошо обставленное, с хранящимися в нем сокровищами, не оживлялось никогда периодическими изданиями, обязательными для подобного Древлехранилища. Во главе его долгое время стоял Барон Бюлер, у которого была та заслуга, что он интересовался архивом и оказывал желающим полное содействие для занятий. Он с своими странностями принадлежал еще к старой Москве, хотя и назначен был случайно Князем Горчаковым [міністр закордонних справ – О. П.], который не знал, как от него отделаться и устроил

ему это место, сказав, что он будет вроде Министра Императорского Двора Московского. Князь Голицын [наступный заведувач архіву – О. П.] был человек, проживший весь век за границей, а по вероисповеданию римский католик. Он смотрел на свое назначение как на sineкуру с удобной квартирой и архивом не мог интересоваться. Но уже после него состоялось прямо смехотворное назначение в лице Кн. Львова... Присутствие Белокурова, давно в архиве служащего, лишь несколько поддерживает значение архива. Он, по крайней мере, человек со сведениями, хотя непокладистый и вздорный, тщеславия необычайного. И здесь, как видим, постепенное падение» [4, с. 313-314].

За споминами С. Д. Шереметєва, важливою подією в науковому і громадсько-культурному житті Москви стала поява в 1863 р. журналу «Русский архив», очолюваного П. І. Бартенєвим (1829-1912): «В лучшее время Императора Александра II, в 1863 году, возник в Москве «Русский архив» [4, с. 315]. За оцінкою мемуариста, «и по названию и по свойствам редактора его, П. И. Бартенєва, издание это появилось в самое время и попало в точку» [4, с. 316]. Саме тому «на него ответили взрывом сочувствия и сознанием потребности живого, даровитого органа, в потребности которого сознание было ясно. Область «Русского архива» была в полном загоне, а взрыв народного сознания сказался и в этом явлении с полною, убедительною силою» [4, с. 315]. «Водворилась редакция молодого журнала в типичном доме Чертковых на Мясницкой, среди внушительной обстановки драгоценной Чертковской библиотеки, собранной трудами представителей почтенной дворянской семьи. То было начало чего-то, имевшего расширяться и оживиться, отвечая на запросы времени и жизни вещам гласом минувших годов и минувшей славы. Все сулило успех, но 60-е годы подходили к концу» - зазначав мемуарист [4, с. 316].

Водночас С. Д. Шереметєв висловлював серйозні критичні зауваження на адресу П. І. Бартенєва та його журналу: «Бартенєв, по причинам мне неясным и неведомым, очутился вне Чертковской библиотеки, своего, можно сказать, детища. Так насильственно положен был предел большому начинанию, и золотое время было потеряно навсегда! «Русский архив» вне своей обычной, вдохновительной обстановки продолжал свою многолетнюю полезную деятельность, но оторванный и без действительного, определенного руля стал подлаживаться вкусу известной публики и с целями практическими сошел с своего наслуженного подножия, постепенно хирея и теряя значение... И все-таки наличность «Русского архива» сослужила службу, и след, им оставленный, прочен» [4, с. 317].

В той же час С. Д. Шереметєв мав до П. І. Бартенєва та його видання набагато серйозніші, а саме – ідеологічні претензії. За оцінкою мемуариста, вкрай різкою і вочевидь несправедливою, «Бартенєв в Москве, начавший в 1863 году «Русский архив», хотя и обещал многое и имел на то средства, но весьма скоро обнаружил себя угодником вкусов публики и чужим прихвостником» [4, с. 156]. Підставою для настільки різкої і несправедливою оцінки слугувала пропаганда неприйнятної для С. Д. Шереметєва «славянофильского учения», яка нібито здійснювалася на сторінках «Русского архива».

Нагадаємо, що С. Д. Шереметєв був однією з наближених осіб до Олександра III і його сім'ї, а в своїх спогадах і науково-популярних працях виступав як беззастережний апологет політичного курсу та історичної спадщини «царя-миротворця». З огляду на це, виключно важливе історико-біографічне, ідеологічне, в також суто історіографічне значення має апеляція до вельми неоднозначного ставлення покійного імператора до науково-видавничої діяльності П. І. Бартенєва (як можна припустити, висловлене в особистому спілкуванні із Сергієм Дмитровичем). Як

відомо, Олександра III все своє життя (ще у статусі спадкоємця престолу) приділяв пильну увагу розвитку науково-гуманітарних досліджень на вітчизняному матеріалі, музейній і меморіальній справі. С. Д. Шереметев наступним чином характеризує «сумарну оцінку» Олександром III науково-археографічної діяльності П. І. Бартенєва: «Вообще Государь был очень чуток. Интересуясь всегда историческими чтениями и получая «Русский архив», «Русскую старину» и др., он далеко не одобрял редакторов, Бартенєва и Семевского, часто грешивших против приличия и порядочности. Бартенєва он принимал и готов был сочувствовать его деятельности, но бестактными выходками своими он окончательно охладил его» [4, с. 571]. За свідченням С. Д. Шереметева, головна ідеологічна претензія «царя-миротворця» (і, зрозуміло, самого мемуариста) до бартенєвського журналу (як, водночас, і до «Русской старины» М. І. Семєвського) була пов'язана із оприлюдненням цими видатними видавцями-археографами наративних джерел, нібито «незручних» для романівської династії і російської монархії в цілому, а також з їх «заграванням» із певними внесистемними ідейними течіями (у випадку з П. І. Бартенєва із вже згаданим слов'янофільством): «Печатанием неудобных документов с неприличными примечаниями своими он подорвал к себе доверие, и на обоих Государь стал смотреть как на торгашей, у которых единственный стимул — материальные выгоды. Его глубоко возмутило печатание записок Зотова [наставник, підручний і фактичний блазень Петра I – О. П.], его коробили примечания к сборнику Ровинского и все подобные

выходки Бартенєва и Семевского, их двойная игра перед властями, перед публикою, считаясь с известными течениями и заигрывая с ними» [4, с. 571].

Спогади С. Д. Шереметева, насичені багатим і різноманітним фактичним матеріалом, а також вкрай суб'єктивними і оригінальними характеристиками соціально-політичних феноменів, відомих державних і громадських діячів та наукових (архівно-музейних) інституцій пореформеної Росії (1860-х - початку 1900-х рр.), являють собою «надпотужне» наративне джерело із російської історії. Шереметєвські мемуари, які були зовсім недавно опубліковані та введені до наукового обігу, потребують пильної професійної уваги та всебічного вивчення і осмислення спеціалістами з політичної та соціально-економічної історії Російської імперії, а також - як очевидний науково-дослідницький пріоритет - істориками суспільної думки, духовно-інтелектуального життя, історичної науки, архівної та музейної справи.

Бібліографічні посилання:

1. Алексеева А. И. На достоинствах нравственных, а не на силе... / А. И. Алексеева // Человек. 1991. №6. – С. 136-150.
2. Витте С. Ю. Воспоминания. В 3 томах / С. Ю. Витте. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – Т. 3. – 723 с.
3. Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. / Т. И. Хорхордина - М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2003. - 525 с.
4. Шереметев С. Д. Мемуары графа С. Д. Шереметева / С. Д. Шереметев / Составление, подготовка текста и примечания Л. И. Шохина - М.: Индрик, 2001. – 736 с.
5. Шохин Л. И. Дневниковые записки С. Д. Шереметева о С. Ю. Витте / Л. И. Шохин // Отечественная история. 1998. №2. – С. 149-151.